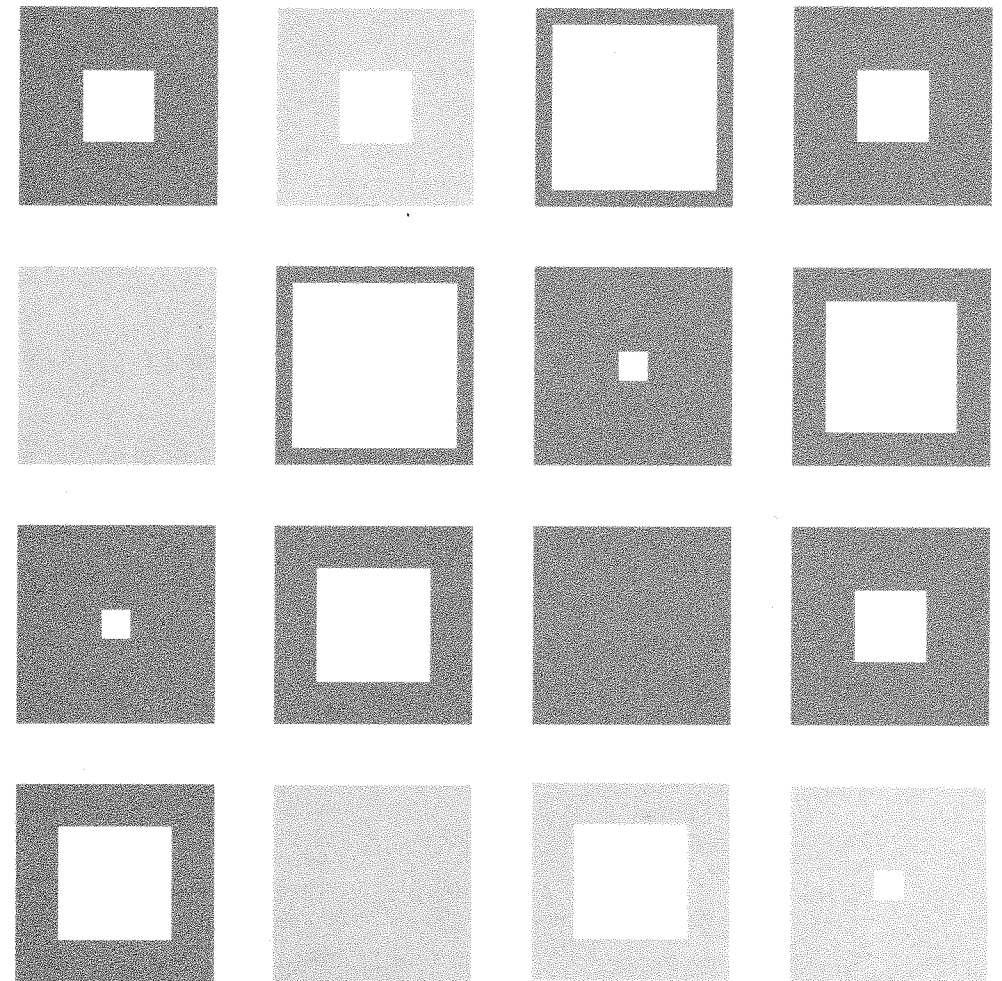

ČÍTANKA TEXTŮ Z KOGNITIVNÍ LINGVISTIKY

II

Rukopis vznikl s podporou VZ MSM 0021620825 Problémy porozumění jazyku a světu.

Editorka: Lucie Saicová Římalová
Překlad z polštiny Veronika Forková (texty v části I), překlad z angličtiny Martin Saic a Lucie Saicová Římalová (text v části II)

Vědecká redakce: Iva Nebeská
Redakční spolupráce na textu A. Pajdzińské: Irena Vaňková

ISBN 978-80-7308-212-3

© Charles University in Prague, Faculty of Arts

Vydala Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta,
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, CZ,
v roce 2007 nákladem 300 výtisků
Tisk Repro středisko MFF UK, Sokolovská 83, 180 00 Praha 8
Objednávky přijímá edice@ff.cuni.cz

Obsah

Úvodem 5

I

Inspirace z Lublinu
Irena Vaňková 9

Konotace – prototypy – otevřené definice
Ryszard Tokarski 13

Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus
a opozice „vlastní“ – „cizí“
Anna Pajdzińska 27

Jazyková kategorizace květin a pojetí tohoto fragmentu skutečnosti
ve vědě
Dorota Piekarczyk 45

Co je potřeba vzít v úvahu při analýze poetické metafory
(na příkladu metafor s adjektivem *cierpki – trpký*)?
Aneta Wysocka 59

Jazykový obraz světa a mediální obraz světa
Danuta Kępa-Figura, Paweł Nowak 71

II

Úvod do kognitivní gramatiky (KG)
David S. Danaher 89

Co je potřeba vzít v úvahu při analýze poetické metafory (na příkladu metafor s adjektivem *cierpki – trpký*)?¹

Aneta Wysocka

V několika básních známé polské básničky 20. století Haliny Poświatowské, píšící hlavně erotické básně, se vyskytuje metafora *cierpkiego smaku (trpké chuti)*. Její užití v kontextu šťastné lásky – a právě tam se objevuje toto obrazné vyjádření – je dost překvapující. Odchyluje se od obvyklých způsobů, jakými hovoříme o prožitcích a emocích spojených s milováním. V tomto článku se pokusíme stanovit, jaké významy nese metafora *cierpkiego smaku (trpké chuti)*. Budeme proto analyzovat vztahy mezi poetickými a běžnými způsoby mluvení o pocitech; pokud to nepostačí, sáhneme do mimojazykových dokladů ovlivňujících sémantiku lyrických děl.

V běžném jazyce mají pocity (přinejmenším některé) samozřejmě své názvy, např. *miłość, tęsknota, złość, radość (láska, stesk, zlost, radost)*, ale stejně často hovoříme o tom, co cítíme, pomocí metafor (tato problematika byla v jazykovědné literatuře mnohokrát řešena, zvláště od doby publikace prací G. Lakoffa a M. Johnsona, a byla nahlížena z rozmanitých perspektiv). Tyto metafory, s relativně stabilní formou, tedy metafory lexikalizované, se obvykle odvolávají na něco konkrétnějšího, než jsou pocity, na něco „hmatatelného“ – jako by ve shodě s nepsaným pravidlem, že to, co je těžší k pochopení, se má ukazovat v kategoriích, jejichž obsah si lze lépe představit. Jinými slovy: dominantními zdroji metafor nazývajících emocionální stavy jsou často fyzické jevy. Patří k nim smyslové vjemy – zrakové, sluchové, dotykové, chuťové či čichové. Takovým typem vjemu je právě i *cierpkosc (trpkost)*.

Již před více než třiceti lety si Anna Wierzbicka v populární knížce s vděčným názvem *Kocha, lubi, szanuje...* (*Miluje, má rád, váží si...*) položila otázku týkající se sémantiky a funkce takových metafor: „*‘Slodkie wspomnienia.’ ‘Gorzkie łzy.’ ‘Było mi gorzko.’ ‘Och, jak mi słodko.’* (Sladké vzpomínky; hořké slzy; bylo mi hořko; ach, jak je mi sladce.) [...] Všechna ta srovnání se smyslovými prožitky – všechna ona ‘słodko’,

¹ Práci na textu mi usnadnilo stipendium získané v rámci profesorského subsidia nadace Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej.

‘gorzko’, ‘lekko’, ‘ciężko’, ‘gorąco’, ‘zimno’ (sladce; hořce; lehkø; těžko; horko; zima)... Jakým způsobem nám ve skutečnosti pomáhají při popisování pocitů? Co a jak znamenají?“ (Wierzbicka 1971, s. 126). Odpověď na tyto otázky se snažila získat analýzou jazykových metafor a jejich užití ilustrovala literárními texty vybranými z těch nejpobulárnějších (např. básně Leopolda Staffa, *Vojna a mír* L. N. Tolstého, romány Henryka Sienkiewiczze).

Do své práce Anna Wierzbicka zahrnula řadu zajímavých postřehů o tom, co mohou znamenat metafory *ślodyczy* a *goryczy* (*sladkosti* a *hořkosti*) a jak se užívají. Nepsala přímo o *cierpkiej* (*trpké*) chuti, ale přesto mohou její zjištění přiblížit význam obrazných vyjádření, která nás zajímají. Uvedeme větší fragment ze závěrů badatelky: „Ślodko’ (sladce) je téměř tolik, co ‘przyjemnie’ (přijemně). A téměř tolik, co ‘miło’ (mile). [...] ‘Ślodki’ (sladký) je [však] trochu víc než ‘miły’ (milý) nebo ‘przyjemny’ (přijemný). V tom slově je jakoby nějaké pohroužení se, jakási hra smyslových a duchovních prožitků. ‘Gorycz’ (hořkost) je čímsi blízkým pocitům nepřijemným, bolestným. A přece – ne všechno, co je nepřijemné, – je hořké. A dokonce ne všechno, co je bolestné, bychom pojmenovali jako ‘gorzkie’ (hořké), i když slovo ‘przykre’ (bolestné, zarmucující) se tu zdá více odpovídat než ‘nieprzyjemne’ (nepřijemné). Zajímalo by mě proč. Zarmoucení nás asi více potkává především (nebo pouze?) ze strany lidí. [...] určitě nemluvíme o ‘goryczy swędzenia’ (hořkosti svědění) ani o ‘gorzkiej pogodzie’ (hořkém počasí), ačkoli hovoříme o ‘nieprzyjemnym swędzeniu’ (nepřijemném svědění) nebo ‘nieprzyjemnej pogodzie’ (nepřijemném počasí). ‘Gorzkie’ (hořká) jsou především zklamání. ‘Gorycz rozczarowania’ (hořkost rozčarování). Kdo ví, zda není inherentním rysem tohoto pocitu, který nazýváme ‘gorzkim’ (hořkým), že přichází místo očekávané sladkosti? Místo očekávaného dobra, příjemnosti, radosti. Když nás nepotká očekávaná příjemnost, prožíváme rozčarování. Když nás místo očekávané příjemnosti potká zármutek (neboli nepřijemnost způsobená lidmi), je nám hořko. Možná je to tak? [...] Za ‘ślodka chwile’ (sladké chvíle) jsme asi také nejčastěji vděční jiným lidem. Mluví se, pravda, také o ‘ślodyczy’ nějakého tichého letního večeru – tzn. o nějaké situaci v přírodě, která způsobuje zážitky sladkosti v lidském srdci, rovněž v srdci osamělého člověka. ‘Ślodycz wieczoru’ (sladkost večera). Copak to není pocit jakoby čísi milující přítomnosti? Tzn. pocit, který připomíná pocit způsobený přítomností někoho, kdo nás miluje? Nebo koho my milujeme? Je také v ‘ślodyczy’ (sladkosti) cosi jako prožitek štěstí [...] Nebo prožitek

lásky. Nebo předzvěst lásky. ‘Ślodka’ (sladká) je přece jedním z nejuniverzálnějších jmen, jaká dává láska (‘my sweet’, ‘sweetheart’, ‘honey’, ‘moja ślodka’, ‘Dulcinea’ itp.) [...] Něco přece je v těch všech ‘ślodykach ustach’ (sladkých ústech), w ‘ślodyczy pocałunków’ (v sladkosti polibků). Jestliže by se chtělo o nějakém pocitu říci, že je ‘ślodki’ (sladký), to snad především o tom, který doprovází lásku. Ale kromě samotné lásky je asi důležitý i onen bezprostřední kontakt. ‘Ślodykim smakiem’ (sladkou chutí) nazýváme takovou chuť, která vzniká v kontaktu našeho patra² s něčím chuťově připomínajícím cukr nebo med. Možná ‘ślodykim uczuciem’ (sladkým pocitem) nazýváme takový pocit, který v nás obvykle vzniká, když jsme spojeni (jsme jakoby něčím jedním) s tím, co milujeme?“ (Wierzbicka 1971, s. 127–129).

V lyrice Haliny Poświatowské je tomu ovšem jinak. Mluví-li básnička o *spojení* s milovaným, neuzívá v zásadě metaforu sladkosti. A jestliže již tak činí, „neutralizuje“ *ślodycz* (*sladkost*) jinou chutí, *gorzką* nebo *cierpką* (*hořkou* nebo *trpkou*),³ jako v následujících fragmentech básní:

pod czerwonym swetrem: dojrzały w ciepłe ogrodu jak dwie ciężkie jabłonie chyła się w nastawione dłonie płyną

mają smak rozgryzionych poziomek malinowo – pachną – cierpko ślodyczą dławią rozkoszą dławią cierpką..

pod červeným svetrem: dojrály v teple zahrady jako dvě těžké jabloně sklánějí se do nastavených dlaní tečou

mají chuť rozkousaných lesních jahod malinově – voní – trpce sladkostí dusí

² Projevují se zde jazykové vědomosti, neboť z biologického hlediska je hlavním orgánem, který přijímá chuťové vjemy, jazyk.

³ Sladkost, která je synonymem příjemnosti, bývá „neutralizována“ také ve spojení s bolestí, např. častá metafora této lyriky – včela dávající med (což je prototyp *sladkosti*), ale také včela, která bodá.

rozkoši dusí
trpkou...

(Poświatowska 2002, s. 539)

*Scheila – masz brunatne ramiona
cieple
oplatające jak węże
szyję kochanka
Scheila – masz wargi
na których siadają pszczoły
złote chrabąszcze brzękiem
opowiadają o ich cierpkiej
słodocy...*

*Scheilo – masz snědé paže
teplé
obtáčejíci jako hadi
krk milence
Scheilo – masz rty
na kterých sedají včely
zlatí chrousti bzučením
vyprávějí o jejich trpké
sladkosti...*

(Poświatowska 2002, s. 16)

Proč *słodycz* (*sladkost*) básnířce nestačí k popsání příjemných pocitů spojených s láskou? Co chce vyjádřit? Jakého efektu chce dosáhnout?

Při hledání odpovědi na tyto otázky nám pomůže analýza lexikálního materiálu ze slovníků polštiny. Odhaluje totiž dodatečné konotace *słodocy* (*sladkosti*), ke kterým Wierzbicka nepřihlíží. K těmto konotacím patří vlídnost, jemnost, harmonie, něžnost a laskavost. *Mały słownik języka polskiego* udává, že *słodycz* (*sladkost*) je 'vlastnost charakterů, povah mírných, jemných, subtilních'; ve vztahu ke zvuku znamená klidné, harmonické znění bez skřípotu, bez ostrých tónů. V *Innym słowniku języka polskiego PWN* čteme: „... 'słodycz' (*sladkost*) vůní nebo zvuků je takovou jejich vlastností, která způsobuje, že je vnímáme jako jemné a milé; 'słodycz'

(*sladkost*), to je čísi něžnost, vlídnost a laskavost: 'popatrzyła w jego oczy ze słodyczą' (podívala se mu sladce do očí), 'niewiasty obdarzone słodyczą charakteru' (ženy obdařené sladkým charakterem); 'słodka osoba' (sladká osoba) je taková, která je vždy laskavá, má vlídný charakter: 'słodka starszka' (sladká stařenka).'⁴

Jinými konotacemi *słodocy* (*sladkosti*), které naopak nesou negativní hodnocení, jsou nasládlost a banálnost. Tyto představy se přibližují základu sémantického derivátu, ve kterém se realizuje zásada, že každá přemíra – dokonce přemíra sladkého – je špatná; míníme jím označení *przesłodzony* (*přeslazený*) 'sentimentální, zbavený pikanterie, naivní'. Ale nejen tento derivát dokazuje přítomnost konotací nasládlosti a banálnosti. Lexikografové uvádějí také informaci, že jako sladké označujeme to, co se 'občas zdá být nasládlé a banální', a též že sladká vůně bývá nasládlá a omamná. Konotace nasládlosti a banálnosti se ukazují také v negativně hodnotících výrazech *słodka idiotka*, *słodka laleczka* (*sladká idiotka*; *sladká panenka*), které označují ženy, jež 'předstírají, že jsou hloupé' (nebo dokonce nepředstírají, jen postupují ve shodě se svou povahou), a chovají se příliš koketně⁵ (tyto konotace se také druzí k metaforickému označení *cukierkowy* (*bonbónkový*), které je významově velmi blízké, ale působí mnohem méně pozitivně než *słodki* – *sladký*).

Negativní hodnocení s sebou nese také jiná konotace *słodocy* (*sladkosti*), jmenovitě neupřímnost. Objevuje se ve výrazech *słodkie słówka*, *słodkie oczy*, *słodkie miny* (*sladká slovíčka*; *sladké oči*; *sladké* (výrazy) *obličej*), které se vztahují k předstírané, falešné sympatii, za kterou se schovávají zcela opačné pocity. Ze slovníků se také dovídáme, že metafora *słodkiej* (*sladké*) *chuti* je často užívána ironicky.

Výše uvedený soupis konotací *słodocy* (*sladkosti*) nám umožňuje zformulovat vysvětlující hypotézy, proč láska u Haliny Poświatowské není (pouze) *słodka* (*sladká*). Je možné, že vyhýbání se tomuto standardnímu označení je způsobeno tím, že *słodycz* (*sladkost*) se spojuje s laskavostí,

⁴ Zajímavý je výběr příkladů. Je cenné si povšimnout, že osoby, kterým se přiznává *sladkost*, jsou ženy. Jedná se jen o náhodu? Intuice nám napovídá, že pozitivně hodnotící označení *słodki* (*sladký*) se lépe hodí k ženám (nebo k dětem) než k mužům. Není vyloučeno, že to má souvislost s konotacemi mírnosti, něžnosti a laskavosti, s rysy, které zaujímají významné místo v jazykově-kulturním obrazu *kobiecości* (*ženskosti*).

⁵ Je cenné si povšimnout, že tyto výrazy nemají své „mužské“ protějšky, což je dalším argumentem pro „ženský charakter“ *słodocy* (*sladkosti*).

jemností, harmonií a někdy i s nasládlostí, banálností nebo dokonce s neupřímností. Poslední tři konotace jsou rozhodně negativní, ale dokonce i rysy uvedené na začátku nemohou být kladné, pokud hovoříme o emoci, jejíž hodnotou je cosi zcela jiného, řekněme – intenzivnost a dynamika.

Jestliže jsme už zjistili předpoklady, které umožňují domýšlet se, proč *miłość* (*láska*) není *słodka* (*sladká*), nebo není výhradně *słodka* (*sladká*), pokusme se stanovit, proč se s ní spojuje *cierpkość* (*trpkost*). Na začátek prozkoumejme, jaké významové komponenty slova *cierpki* (*trpký*) lze vyabstrahovat ze slovníkového materiálu.

Slovníky uvádějí, že *cierpka* (*trpká*) chuť je blízká *gorzkiej* (*hořké*) a *kwaśnej* (*kyselé*); *trochę gorzki i kwaśny* (*trochu hořký a kyselý*) (*Inny słownik języka polskiego*). Za její prototyp je považována chuť nezralého ovoce, speciálně jablek. Ve slovníkových příkladech se objevují i jiné objekty, které chutnají nebo voní trpce; především to jsou různé druhy rostlin a rostlinných produktů: *piliśmy cierpkie wino, cierpki smak aronii, sok był mętny i smakował cierpko, cierpkawy zapach kwietniowej wierzby, rozkrojony wpół chleb zapachniał cierpkawo, cierpki zapach zgniecionej trawy, jesienią ziemia pachnie cierpko i czerstwo (pili jsme trpké víno; trpká chuť aronie; džus byl kalný a chutnal trpce; natrpkłá vůně dubnové vrby; chléb rozkrojený na polovinu natrpkle zvoněl; trpká vůně rozemnuté trávy; na podzim zem voní trpce a svěžestí).*⁶

⁶ Také v poezii Haliny Poświatowské je trpká chuť přiznávána právě rostlinám:

Trawa cierpkim wąskim kształtem opowiada o moich oczach...

(*tráva trpkým úzkým tvarem vypráví o mých očích*) [oči jsou zelené] (s. 76);

jestem dla ciebie czuła

jak dla pszczoł

cierpki zapach kwiatu

(*jsem vůči tobě něžná*

jako vůči včelám

trpká vůně květiny) (s. 40);

pachniesz cierpko

jak roztarty liść akacji

(*voníš trpce*

jako rozemnutý list akácie) (s. 104).

Dodatečné informace o sémantice slova *cierpki* (*trpký*) poskytuje etymologie. Bańkowského slovník (2000) uvádí, že *cierpki* (*trpký*) obsahuje starý kořen znamenající víceméně to, co současné sloveso *cierpnać* (*trnout*) ‘dřevěnět, být dřevěnělý, tuhý’ (ostatně podle Bańkowského je původ slova *cierpieć* (*trpět*) tentýž). Každodenní zkušenost potvrzuje, že požívání trpkých věcí doprovází pocit, jakým je právě dřevěnění jazyka a vnitřku úst. Přestože sémantický vývoj směrem ke slovesu *cierpieć* (*trpět*) by vedl k tvrzení, že ono dřevěnění je nepříjemný zážitek, je těžké zhodnotit, zda tomu tak skutečně je. S podobnými pocity se totiž setkáváme u ostrých, pikantních pokrmů, které mají mnoho příznivců.⁷

Před tím, než přejdeme k analýze jazykových metafor, jejichž dominantním zdrojem je *cierpka* (*trpká*) chuť, vraťme se ještě na chvíli k úvahám Anny Wierzbické. Zamysleme se nad tím, co píše o dvou základních chutích, které – podle lexikografů – spoluvytvářejí prožitek *cierpkości* (*trpkosti*) nebo ho připomínají, tedy o *gorzkiej* a *kwaśnej* (*hořké* a *kyselé*) chuti. Z jejího textu vyplývá, že jedinými chutěmi, které jsou využívány v metaforách pocitů, jsou *słodczy* i *gorzyc* (*sladkost* a *hořkost*): ‘gorycz’ (hořkost) = pocit připomínající hořkou chuť; ‘było mi gorzko’ (bylo mi hořko) = to, co jsem pocítil, mi připomnělo hořkou chuť; ‘było mi słodko’ (bylo mi sladce) = to, co jsem pocítil, mi připomnělo sladkou chuť. [...] Ale je možné říci: ‘było mi kwaśno’ (bylo mi kyselé)? Nebo: ‘było mi słono’ (bylo mi slané)? A proč ne? Proč pocity mohou připomínat sladkou či hořkou chuť, ale ne – chuť kyselou nebo slanou?’ (Wierzbicka 1971, s. 126–127). Autorka podle mě ne zcela oprávněně kyselou chuť vylučuje, i když motivace jejího výběru jsou dost čitelné. Předložený argument, že v jazyce existují obraty *było mi słodko* (*bylo mi sladce*) či *było mi gorzko* (*bylo mi hořko*), ale nejsou v něm obraty *było mi kwaśno* (*bylo mi kyselé*) či *było mi słono* (*bylo mi slané*), lze přetvořit v tvrzení, že o vlastních pocitech běžně mluvíme pouze v kategoriích *gorzkiej* nebo *kwaśnej* (*hořké* nebo *kyselé*) chuti. Zhruba řečeno to může být pravda, s určitými výhradami, ale o tom ještě níže. Avšak o emocích jiných lidí, takových, na které usuzujeme na základě lidského chování, tónu hlasu, mimiky atd., můžeme mluvit s odvoláním právě na *kwaśną* (*kyselou*)

⁷ V jazykovém obrazu světa slovo *pikanterie* může nést jak pozitivní konotace, tak také hodnocení negativní. Doroszewského slovník ji definuje jako ‘vtipnou jizlivost, jedovatou aluzi, drastičnost, nevhodnost (ve vztahu ke vtipu; o nevhodném vtipu se říká také *pieprzny* (*peprný*)). Výraz *pikantny* (*pikantní*) vysvětluje slovník jako ‘nevhodný, drastický’, ale též ‘povzbuzující zvědavost’.

chut'. Dokládá to několik frazémů. Mj. *kwaśna mina* (*kyselý obličej*) 'výraz vyjadřující nespokojenost'. Nespokojené osoby se buď *usmiechają kwaśno* (*usmívají kysele*) a skrývají emoce, které se jim i tak rýsují v obličejí, nebo se nesnaží nic skrývat a jsou zkrátka *skwaszone* (*nakvašené*). Tyto metafory (a možná všechny metafory kyselé chuti) se pravděpodobně zakládají na spojení grimasy nespokojenosti s výrazem tváře osoby, která jí něco kyselého a křiví ústa. Jiným ustáleným výrazem jsou *kwaśne uwagi* (*kyselé poznámky*) 'poznámky adresátovi nepřijemné, vyjadřující nespokojenost'. Mluví se také o *kwaśnym humorze* a *kwaśnym nastroju* (*kyselé náladě*), tj. o 'špatné náladě'; (lze asi též o sobě říci: *Jestem w kwaśnym humorze* (*Mám kyselou, špatnou náladu*)). Také významový derivát *kwasy* (*kyselosti, roztrpčení*) 'hádky, námitky, neporozumění' se vztahuje k negativním emocím, které vznikají ve vztazích s jinými. Shrňme-li: metafora *kwaśnej* (*kyselé*) chuti je, abychom tak řekli, specializována na pojmenování negativních pocitů: nespokojenosti a zloby.

Cierpki (*trpký*) je doslovně asi méně nepřijemný než „čistá“ *kwaśność* nebo *gorycz* (*kyselost* nebo *hořkost*). Na kyselé víno by měl chuť jen málokdo, a to už ani nepřipomínáme hořký pokrm nebo nápoj,⁸ ale mnozí by si neodřekli trpké víno. V polské frazeologii se však s *cierpką* (*trpkou*) chutí ustálila výlučně negativní spojení, ostatně podobně jako s chutí *kwaśną* a *gorzką* (*kyselou* a *hořkou*). Říkáme např., že *ktos jest dla nas cierpki* (*někdo je pro nás trpký*), když je vůči nám hrubý (znovu metafora), nepřijemný nebo dokonce jízlivý. Také výrazy *cierpka mina*, *cierpki ton* či obrat *usmiechać się cierpko* (*trpký obličej; trpký tón; trpce se usmívat*) označují chování smutných nebo nespokojených lidí. Frazémy typu *cierpkie doświadczenia*, *cierpkie przeżycia*, *cierpkie wspomnienia* (*trpké zkušenosti; trpké zážitky; trpké vzpomínky*) se také vztahují k takovým zkušenostem, zážitkům nebo vzpomínkám, které nám jsou nemilé nebo nás bolí. Všimněme si ale, že označení *cierpki* (*trpký*) může být užito jak tehdy, když mluvíme o cizích pocitech, tak také když se přiznáváme k vlastním. Z tohoto hlediska připomíná užití slova *gorycz* (*hořkost*). *Kwaśny* (*kyselý*) spis označuje emoce našich bližních.

⁸ Pouze *goryczka* (*nahořklost*), tj. lehká hořkost, bývá ceněna. *Gorzkosć* (*hořkost*) nápojů a pokrmů vítána není. Výjimku může tvořit vodka a káva, i když – co se týče vodky – tradiční polský svatební přípitek obsahuje předpoklad, že hořká vodka není dobrá. Zní: *Hořká vodka, hořká vodka, nebudeme pít...* a je pobídkou, aby se novomanželé políbili, neboť polibek *osladí* hořký nápoj.

V poezii Haliny Poświatowské panuje jiná situace než v běžně užívané polštině. Provedme z tohoto zorného úhlu analýzu jedné její známé básně:

*ile razy można umrzeć z miłości
pierwszy raz to był gorzki smak ziemi
gorzki smak
cierpki kwiat
goździk czerwony palący
drugi raz – tylko smak przestrzeni
biały smak
chłodny wiatr
odzew kół głucho dudniący
trzeci raz czwarty raz piąty raz
umierałam z rutyną mniej wzniosłe
cztery ściany pokoju na wznak
a nade mną twój profil ostrzy*

*kolikrát je možné umřít z lásky
poprvé to byla hořká chuť země
hořká chuť
trpký květ
červený pačivý karafiát
podruhé – pouze chuť prostoru
bílá chuť
chladný vítr
ozvěna kol hluše dunící
pořetí počtvrté popáté
umírala jsem s rutinou méně vznešeně
čtyři stěny pokoje na znak
a nade mnou tvůj ostrý profil*

(Poświatowska 2002, s. 464)

Není těžké se domyslet, o čem je báseň. Dva poslední verše čitelně napovídají, že se mluví o sexuální rozkoši (zavřený, intimní prostor pokoje, dva lidé, pozice těl jsou postačujícími ukazateli). Tato příjemnost je prožívána lyrickou hrdinkou různě, v závislosti na tom, zda prožívá tento stav poprvé, podruhé nebo již poněkolikáté.

V počátečním verši všechny její prožitky získaly společné, přenesené označení *umírání z lásky*. Ztotožnění sexuálních zážitků s hraniční situací, jakou je smrt, slouží k tomu, aby se ukázala jejich intenzita a ohromný vliv na „já“⁹ (copak je možné prožívat něco víc než vlastní smrt?). Kromě toho je první verš určitou hrou se čtenářem, který – seznámen s literárními příklady smrti hrdinů kvůli nešťastné lásce – může být zaskočen, že lze z toho důvodu umřít několikrát.

Navazující verše odlišují charakter prožitků v závislosti na tom, zda jsou prožívány poprvé, nebo opakovaně. Nás bude zajímat *pierwszy raz* (poprvé) a emoce nazvaná *gorzki smak / cierpki kwiat / goździk czerwony palący* (hořká chuť / trpký květ / červený palčivý karafiát). Co se ukrývá pod touto vystavěnou metaforou? Interpretaci začněme od přeneseně užitých adjektiv *czerwony* a *palący* (červený a palčivý). Obě vyvolávají v mysli představu *ognia* (ohně) a ten je v polštině patrně nejrozšířeněji užívanou metaforou intenzivních pocitů. Označuje to, co je prudké, dynamické, emocionální; to, co podněcuje a co nelze ovládnout. Ale oheň zároveň pálí, hoří, tedy způsobuje bolest. Tato jeho vlastnost může utvářet společný jmenovatel pro čtyři přeneseně užitě výrazy *gorzki, cierpki, czerwony, palący* (hořký, trpký, červený, palčivý). Tyto metafory nejspíš odkazují na bolest, která doprovází extázi. K takovému čtení také může přimět biografie básnířky, osoby s vážnou srdeční vadou, jejíž nemoc se zesilovala vlivem všech silných prožitků.

Lze si též vybrat „anatomickou“ verzi a vidět v analyzovaném fragmentu popis toho, co se latinsky nazývá *deflorace*. Toto slovo ovšem navazuje na květinu – a pojem květiny se v básni objevuje dokonce dvakrát (*goździk* (karafiát): tato květina – *goździk* (karafiát), k tomu *červený*, což jistě také není náhoda).

Je čas na shrnutí a na zodpovězení otázky obsažené v titulu. Přeformulujme ji: Co jsme vzali v úvahu, abychom interpretovali poetickou metaforu *cierpkości* (trpkosti)?

Jako „materiálový základ“ jsme pro analýzu užili slovníkový materiál z oblasti obecně užívané polštiny a též vybraná kulturní fakta i běžné

⁹ Poukazování na blízkost zážitků doprovázejících fyzickou lásku a smrt má svůj původ již ve starověku. Éros, Thanatos – a jejich spřízněnost, exponovaná Sigmundem Freudem, působí znepokojivě reálně, jestliže se na ně díváme prizmatem básničky, pro kterou každý intenzivní fyzický či emocionální prožitek znamenal smrtelnou hrozbu.

zkušenosti; kromě toho jsme přihlédlí k vlastnostem poetického idiolektu a k specifickým životu básničky.

Pokud jde o proceduru zkoumání, v prvním kroku jsme stanovili, že metafory *cierpkiego smaku* (trpké chuti), které nás zajímají, se vztahují k lásce. Během druhého kroku jsme analyzovali způsoby mluvení o lásce v chuťových kategoriích typické pro polštinu. Ukázalo se, že chuť šťastné lásky je *śłodycz* (sladkost). Pokusili jsme se tedy stanovit, jaké aspekty tohoto pocitu metafora *śłodyczy* (sladkosti) exponuje a jaké pomíjí. Potom jsme hledali sémantické komponenty *cierpkości* (trpkosti), abychom zjistili, jaké významy může metafora *cierpkiego smaku* (trpké chuti) nést a jaké jiné rozměry milostných prožitků je schopna získat. Zformulovali jsme hypotézu, že *cierpkie* (trpké) prožitky jsou excitující, podněcující, i když se mohou spojovat s bolestí, zatímco milostná *śłodycz* (sladkost) bývá banální, mdlá a nijaká. Seznam interpretačních hypotéz však zůstává otevřený, neboť máme co do činění s uměleckou tvorbou, která se vymyká jednoznačným kvalifikacím.

Literatura

- BAŃKO, M. (ed.): *Inny słownik języka polskiego*. Warszawa 2000.
BAŃKOWSKI, A.: *Etymologiczny słownik języka polskiego*. Sv. 1. Warszawa 2000.
DOROSZEWSKI, W. (ed.): *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1958–1969.
POŚWIATOWSKA, H.: *Wszystkie wiersze*. Kraków, Wydawnictwo Literackie 2002.
SOBOL, E. (ed.): *Mały słownik języka polskiego*. Warszawa 1996.
WIERZBICKA, A.: *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*. Warszawa 1971.

Překlad z polštiny Veronika Forková